

Jana Baćević

Honour and Shame: prilog alternativnoj istoriji srpske etnologije*

Apstrakt: U ovom tekstu povlačim paralelu između "kompleksa krivice", koji se može uočiti u postkolonijalnoj i postmodernoj antropologiji u svetu, i elemenata u analizama istorije srpske etnologije. Tvrdim da, dok ovaj "kompleks" ima istorijske i političke razloge kada je u pitanju anglosaksonska antropologija, analogni uzroci se ne mogu pronaći u istoriji discipline u Srbiji. Na kraju razmatram da li bi oslobađanje od retoričkih elemenata "krivice" u domaćoj naučnoj produkciji moglo da ima pozitivne posledice po imidž i status etnologije i antropologije.

Ključne reči: istorija srpske etnologije, politika antropologije

*...as if all science is ethno-science.
Melford Spiro*

Konfesionalni uvod

Na početku ovog teksta želim da stavim nekoliko ograda ličnog karaktera, odnosno definišem poziciju iz koje pišem. Ne planiram da objašnjavam da li je ovaj "konfesionalni uvod" posledica stilske mode ili preferencije, činjenice da radim sa ljubiteljem postmoderne teorije etnografije ili ličnog afiniteta prema što jasnijem definisanju domena (bilo kojeg) teksta, odnosno odsustva ličnog afiniteta prema strategijama pisanja koje su na *eksplicitnom* nivou "o svetu i svemu". U svakom slučaju, tekst pišem iz pozicije nekog ko je relativno nedavno socijalizovan (iniciran, agregiran... "čudo" su ove disciplinarne metafore) u disciplinu; ovo stanje, u zvaničnoj terminologiji povezanoj sa iznosima na žiro-računu naziva se naučnim (i umetničkim) podmlatkom, stipendistima na projektu, u Hrvatskoj znanstvenim novacima, a šarmantnije budućnošću institucija. Nezavisno od toga šta od navedenog sam bila, jesam ili bih volela da budem,

* Ovaj tekst nastao je u okviru projekta *Antropologija u XX veku: teorijski i metodološki dometi*, br.147037 koji finansira MNZŽS RS.

pretpostavljeno stanje je uslovalo set opservacija i razmišljanja o problemu koji ću izneti u nastavku teksta. Još je stari i uglavnom dobri Kun tvrdio da revolucije u nauci često potiču od mladih ljudi još neiniciranih u potpunosti u disciplinu; ne planiram (još uvek) revoluciju, ali mislim da mogu da ponudim malo drugačiji pogled.

Vampir: naš a svetski

Figura vampira je, u skladu sa karakteristikama pripisivanim ovom mit-skom biću, prilično žilava i živahna u srpskoj etnologiji. Verovanje u vampira privlačilo je generacije istraživača narodne religije, od Đorđevića do Bandića, i o vampiru je napisan nezanemarljiv broj tekstova. Ponekad mi se čini da je deo fascinacije vampirom posledica "znanja raširenog u narodu" da je vampir jedina srpska reč prihvaćena u većini ostalih jezika; u tom smislu, vampir je etno-inverzija slogana za MB pivo, odnosno "naš, a svetski".

Međutim, u ovom kontekstu više me interesuje vampir kao figura (istorije) srpske etnologije uopšte, u kontekstu u kojem je upotrebljava Kovačević:

U ovom (savremenom, *prim.a.*) periodu pad eksplikativnog nivoa srpske etnologije (antropologije) može biti uzrokovan samo spoljnim uzrocima, npr. mediokritetskim i autodestruktivnim postmodernizmom, koji može poslužiti kao poziv dva veka starim vampirima da počinje novi pir.

(2005:18).

Kovačevićeva metafora je sažet i uspeo prikaz tendencije u delu savremenog disciplinarnog diskursa da se istorija srpske etnologije do jedne tačke percipira kao "neprijatelj", odnosno da se savremeni (najsavremeniji) identitet discipline u velikoj meri gradi na kritici prethodnih "škola mišljenja" koje su percipirane kao dominantne.

Sramota: svetska a naša?

Projekti građenja, revolucionisanja, ili "ponovnog pro/izmišljanja" identiteta discipline kroz ekstenzivnu i intenzivnu kritiku prethodnih tendencija teško da su redak slučaj u nauci – pre bi se moglo reći da su pravilo (nezavisno od pogleda na istoriju ili "razvoj" nauke koji ćemo usvojiti). U antropologiji naročito. Čak i nepojednostavljeni rezime istorije antropoloških ideja neke od najznačajnijih pravaca objašnjavaju kao kontratendencije – tako se smatra da je boasovska (te i američka, te i kulturno-relativistička, te i celokupna savremena) antropologija nastala kao kritika evolucionizma i biologizma; povezana

sa ovim, i od malo većeg uticaja na formiranje strukturalizma, je debata oko specifičnosti "primitivnog mentaliteta" odnosno kriterijuma racionalnosti i iracionalnosti (v. Barnard, 2000; Hollis and Lukes, 1982; Wilson, 1970).

Postoje, međutim, dve skorije i važnije kritike u američkoj (i, u manjoj meri, evropskoj) antropologiji. Jedna je kritika kolonijalizma i sa njim povezanih "izama" (orijentalizam, balkanizam) Saida, Asada, Todorove, Babe itd; druga je kritika etnografskog realizma "Writing Culture" škole (v. Milenković, 2006). Obe kritike se zasnivaju na pretpostavci da određeni modusi antropološke teorije i prakse na neki način "nanose nepravdu" proučavanima. U prvom slučaju, teza je da se "Drugost" (Orijent, Balkan) opisuje na načine koji sistematski impliciraju "podređenost" u odnosu na "Zapad" kao lokus produkcije dominantnih naučnih narativa, te da na taj način antropološka (i putopisna) literatura postaju "oruđe" perpetuacije realne (političke i ekonomske) zapadne dominacije nad ostatkom sveta. U slučaju kritike etnografskog realizma, jedna od teza je da je stil etnografskog pisanja po definiciji (ili istoriji) takav da zanemaruje mnoge strane realnosti i daje glasu antropologa prednost nad glasovima proučavanih, pretvarajući ih u "objekat" antropološke studije, dok bi, u stvari, trebalo da budu "subjekti" ili koautori. Nezavisno od toga šta možemo da mislimo o ovim kritičkim pravcima, oba su u veoma značajnoj meri uticala na teorijski identitet antropologije danas, barem zbog toga što su dobro "prilagođeni" savremenoj problematici vezanoj za različite strane globalizacije i transformacije odnosa na planu svetske politike. Međutim, još jedna od posledica antropoloških autokritika iz druge polovine XX veka, koja je, valjda, postala dovoljno integrisana da ne bude suviše očigledna, jeste narativ osećanja krivice ili sramote povodom istorije discipline. Teza da je antropologija dugo bila svojevolumno instrument represije (realne ili simboličke) nad bilo kojim proučavanima, u krajnjem ishodu, rezultirala je principijelnim insistiranjem na multivokalnosti, "konfesionalnim uvodima" kakav je i ovaj koji poluironično stoji na početku, i operacionalizacijom političke korektnosti do nivoa koji etnografiju čini u najboljem slučaju prilično komplikovanom a u najgorem dosadnom i/ili smešnom.

Srpska etnologija, u principu, nije morala da ima ovaj problem. Nema "kolonijalizovanih i eksploatisanih Drugih" od/zbog kojih bi trebalo da nas bude stid. Teorijski, moguće je razvijati tezu da je srpska etnologija sistematski "kolonijalizovala i eksploatisala" seljake; međutim, ako bi ova teza i mogla da ima političkog i ekonomskog smisla, nema ga u disciplinarnom diskursu, gde ne samo što je selo sistematski glorifikovano nego je u jednom periodu praktično dolazilo do kolonizacije u suprotnom smeru, u kojoj su urbani problemi i urbani (u oba smisla) antropolozi sistematski potiskivani kao manje vredni ili važni. Kovačević o ovom periodu piše:

Industrijalizacija i egzodus seoskog stanovništva u gradove doveo je do toga da se etnologima predmet njihovog proučavanja nalazio u bekstvu sa lokacija na kojima su

ga nalazili skoro čitav jedan vek. Taj proces je doveo do dodatne "primitivizacije" etnologije koja se ogleda u preferenciji pojedinačnog seoskog porekla za bavljenje etnologijom čime se kako-tako sistematsko prikupljanje građe zamenjuje pisanjem etnografije na osnovu primarnog iskustva. U tome su prednjačili etnolozi na položajima koji su omogućavali usmeravanje celokupne discipline. U tom periodu seosko poreklo je bilo garant uspešnog bavljenja etnologijom, a primarno iskustvo pretočeno u etnografiju obrazac naučnog rada i sticanja akademskih zvanja.

(*op.cit.*:13-14).

Tako je srpska etnologija jedan od izvora "sramote", valjda u nedostatku kolonijalizovanog Drugog, našla u sopstvenoj istoriji. Savremeni identitet discipline u velikoj meri izgrađen je na kritici naučnog kompleksa koji se naziva romantičarskim nasleđem, čijim začetnikom se obično smatra Vuk Karadžić. Glavne karakteristike romantičarskog nasleđa u srpskoj etnologiji su principijelan interes i/ili glorifikacija vezani za seosko tj. ruralno; fascinacija pitanjima geneze, istorijskih rekonstrukcija i tradicije, što je zajedno sa prethodnim uslovalo gotovo potpuno odsustvo interesovanja jednako za urbanu kulturu kao i za savremene procese. Kada se na ovakvo ograničavanje doda i često odsustvo, parcijalnost ili slabost teorijsko-metodološkog aparata, jasno je zašto je sa stanovišta naučne antropologije romantičarsko nasleđe u srpskoj etnologiji moralo da bude "*the bad guy*" (v. Kovačević, 2001).

Pored romantizma, javlja se još jedan, mada mnogo manje relevantan, "dežurni pravac krivac" u rekonstrukcijama istorije srpske etnologije. Reč je o marksizmu, ili istorijskom materijalizmu. Međutim, kritike etnologije pod uticajem marksizma manje se bave teorijskom i metodološkom ograničenošću (ili parcijalnošću) koja, gledajući iz devedesetih i nakon pada komunizma i socijalizma u većini država u regionu, mora biti očigledna, a više, s jedne strane problemom ideološke obojenosti kao takve, a s druge problemom pada disciplinarnog statusa u periodu dominacije marksizma kao socijalne paradigme (v. Naumović, 1999). Što se tiče kritike ideološke obojenosti i toga da je etnologija služila kao podloga političkim projektima, barem od Cvijića naovamo, ova činjenica je neizbežna. Ideja da nauka može da bude u potpunosti "oslobođena" od ideologije i političkih projekata već je nekoliko decenija apsurdna; međutim, u savremenoj antropologiji ova kritika je bitna zato što implicira da se na isti način mogu evaluirati projekti demokratizacije, evropeizacije, multikulturalizacije i tolerancije koje većina antropologa u Srbiji danas još uvek ne dovodi (ozbiljno) u pitanje. Kada je u pitanju status i imidž discipline, smatram da je ovo mnogo ozbiljnije pitanje; u ovom smislu, "otklon" i od romantičarskog i od marksističkog nasleđa ima smisla, ali samo kada je kombinovan sa ozbiljnim projektima afirmacije i promocije discipline (*cf.* Milenković 2005), a nikako ograničen na autokritiku namenjenu maloj disciplinarnoj zajednici.

Sažeta i prevedena, dakle, koncepcija istorije srpske etnologije otprilike izgleda ovako: posle protoperioda "Zlatnog doba" prosvetiteljstva, sledi "Pad" u romantizam. Romantičarsko nasleđe u kombinaciji sa političkim projektima kočilo je većinu srpske etnologije; retki pokušaji "osavremenjavanja" dodatno su ograničeni marksizmom. Činjenica da je izlaz iz "mračnog doba" srpske etnologije došao sa usvajanjem tada već uveliko prihvaćenih pravaca u svetskoj antropologiji, kao što su funkcionalizam i strukturalizam, ne objašnjava i zašto je srpska etnologija morala da bude "zaražena" i osećanjem krivice ili sramote koje je u zapadnoj antropologiji posledica značajno drugačijih istorijskih uslova u kojima se disciplina razvijala, a, u krajnjoj liniji, i uticaja koji je mogla da vrši.

Drugim rečima, nije jasno zašto bi sramota koja je "svetska" morala da bude i "naša". U ovom slučaju, izgleda da se srpska etnologija praktično "auto-balkanizovala", definišući sopstveni identitet na razmeđi između "civilizacije" (i tendencija u svetskoj antropologiji) i "primitivnog" (i analognih tendencija u sopstvenoj disciplinarnoj istoriji).

Alternativne istorije

Ono što zagovaram nije, međutim, usvajanje stava da je "istorija naše etnologije naša i kakva god da je, treba da budemo ponosni na nju". Ovo nije alternativna istorija kojoj težim. U krajnjoj liniji, alternativne istorije su nemoguće, te i hipoteze reda "šta bi bilo kad bi bilo", odnosno "šta bi bilo DA je bilo". Upravo zato što su nemoguće, mislim da srpska etnologija ima pravo da se otarasi kompleksa u odnosu na sopstvenu prošlost. Kovačević (2005, 2001) i Naumović (1999, 1998) više su se nego detaljno posvetili zarivanju kočeva u vampira. Ipak mislim da je najefikasnije sredstvo borbe protiv vampira ne verovati u njih. Dakle, ne bi bilo loše razmisliti o tome da srpska etnologija može da prestane da raspravlja o "gresima iz prošlosti" (podrazumevajući, naravno, da smo uspeli da iz njih izvučemo pouku dovoljnu da ih ne ponavljamo na previše očigledan način), i da nastavi kao da vampiri nikada nisu ni postojali. Nezavisno od toga da li verujemo da smo primarno odgovorni sopstvenoj naučnoj zajednici, proučavanima ili i jednim i drugima (v. Naumović, *op.cit.*) ovakva paradigma mogla bi srpskoj etnologiji da pomogne da se jednom zauvek izvuče iz "mračnog srednjeg veka".

Literatura

- Barnard, A. 2000. *History and Theory in Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
Hollis, M. and Steven Lukes (eds.) 1982. *Rationality and Relativism*. Oxford: Blackwell.

- Kovačević, I. 2005. Iz etnologije u antropologiju. U: *Etnologija i antropologija: stanje i perspektive*, Zbornik EI SANU 21, Dragana Radojičić (ed.), Beograd : 11-19.
- 2001. *Istorija srpske etnologije*. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Kun, T. 1974. *Struktura naučnih revolucija*. Beograd: Nolit.
- Milenković, M. 2006. *Teorija etnografije u savremenoj antropologiji (1982-2002)*. [doktorska disertacija]. Beograd: Biblioteka Odeljenja za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- 2005. Postkulturalna antropologija i multikulturalne politike. U: *Problemi kulturnog identiteta stanovništva savremene Srbije*. Senka Kovač (ed.), Beograd: Filozofski fakultet : 61-74
- Naumović, S. 1999. Identity Creator in Identity Crisis: Reflections on the Politics of Serbian Ethnology. *Anthropological Journal of European Cultures* 8, 2. : 39-128.
- 1998. Romanticists or Double Insiders? An Essay on the Origin of Ideologized Discourses in Balkan Ethnology. U: *Ethnologia Balcanica* 1998, 2 :101-120.
- Wilson, B. 1970. *Rationality*. Oxford: Blackwell.

Jana Bačević

Honour and Shame: A sketch of an alternative history of Serbian ethnology

This text draws a parallel between a "guilt complex" in postcolonial and postmodern anthropology, and certain similar tendencies in analyses of the history of Serbian ethnology. Since ethnology and anthropology in Serbia have developed in different circumstances and have exerted a decidedly lesser influence on general policy than American or British anthropology, I claim there is no objective reason for Serbian ethnologists to continue utilizing the element of "guilt" in their texts. Finally, I consider whether release from this narrative could bring positive consequences to the image and status of ethnology and anthropology in Serbia.

Jana Bačević

Honour and Shame: Contribution à une histoire alternative de l'ethnologie serbe

Dans ce texte, j'établis un parallèle entre "le complexe de culpabilité" perceptible dans l'anthropologie postcoloniale et postmoderne, et des tendances similaires présentes dans les analyses de l'histoire de l'ethnologie serbe. Je soutiens que ce "complexe" est bien motivé par des raisons historiques et politiques dans l'anthropologie anglosaxonne, mais que des raisons analogues ne sauraient être isolées au niveau de l'histoire de l'anthropologie en Serbie. A la fin du texte, je pose la question de savoir si l'élimination de la rhétorique de "culpabilité" dans la production scientifique locale peut avoir un impact positif sur l'image et le statut de l'ethnologie et l'anthropologie en Serbie.